

JEAN-LOUIS FABIANI • Sosyoloji

JEAN-LOUIS FABIANI Central European University (CEU) ve École des Hautes Études en Sciences Sociales'de (EHESS) sosyoloji ve sosyal antropoloji alanında dersler veren, Fransız sosyolog ve felsefecidir. *Les philosophes de la République* (1998), *Après la culture légitime: Objets, publics, autorités* (2007), *Qu'est-ce qu'un philosophe français?: La vie sociale des concepts (1880-1980)* [Fransız Filozofu Kimdir? Kavramların Toplumsal Yaşamı (1880-1980), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013], *Pierre Bourdieu. Un structuralisme héroïque* (2017) gibi eserleri vardır.

La Sociologie. Histoire, idées et courants

© 2021 Sciences Humaines Éditions

Bu kitabın yayın hakları 2 Seas Literary Agency
ve AnatoliaTelif Hakları Ajansı aracılığıyla alınmıştır.

İletişim Yayınları 3469 • Başvuru Dizisi 130

ISBN-13: 978-975-05-3731-8

© 2024 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1. Baskı 2024, İstanbul

EDİTÖR Ece Ziya

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsni Abbas

DÜZELTİ Berkay Üzüm

BASKI Ayhan Matbaası • SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit • SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları • SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadag, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

JEAN-LOUIS FABIANI

Sosyoloji

Akımlar, Yaklaşımlar, Yöntemler

La Sociologie

Histoire, idées et courants

ÇEVİREN

Melike Işık Durmaz



Randall Collins için...

İçindekiler

Giriş	11
BİRİNCİ BÖLÜM	
Çalkantılı Bir Tarihçe	17
Sözcükten nesneye	17
Öncüler	20
Kurumsallaşma çabası	21
Marx: Gecikmiş bir “kurucu baba”	24
Weber: Sahte bir Marx karşıtı	28
Durkheim ve kolektifliğin bilimi	30
Bir yüzleşme alanı	33
İlerleme mi, gerileme mi?	35
İKİNCİ BÖLÜM	
İlk Sorular	39
İki eylem modeli	39
İki sosyallik modeli	52
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
Sosyal Bir Varlık Haline Gelmek	61
Sosyalleşme nedir?	61
Sosyalleşme kuramları ve pratiklerin gerçekliği	68
Yine, yeniden, <i>habitus</i>	72
Sosyalleşme sosyolojide fazla mı yer kaplıyor?	74
Kötülüğün düşünülemezliği	76

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Eylem ve Bağlam	81
Etkileşimciliğin kaynaklarına doğru.....	81
George Herbert Mead.....	86
<i>Illusio</i> oyunu, strateji ve alan.....	89
Etkileşimci bir bakış açısı.....	94

BEŞİNCİ BÖLÜM

Tabakalaşma ve Eşitsizlik	101
Koşulların eşitliği meselesi.....	101
Eşitsizliklerin kaynağına inmek.....	106
Eşitsizliğin adaletsizce sürdürülmesi.....	108
Marx'ın katkısı.....	110
Çokboyutlu bir toplumsal tabakalaşma anlayışı.....	113

ALTINCI BÖLÜM

İktidar ve Tahakküm	121
Kamu düzeni örneği.....	121
İktidar kuramları.....	126
Eril tahakküm.....	134

YEDİNCİ BÖLÜM

Piyasalar ve Sermaye	141
İktisat ve sosyoloji: Yapay bir ayırım.....	141
Karl Polanyi'nin <i>Büyük Dönüşüm</i> 'ü.....	144
Sosyoloji ve piyasalar.....	149
Kapitalizm ve dijital toplum.....	156

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Otoriteye Direnmek	161
Kitlelerin patolojisinden kolektif eylem çözümlemesine.....	162
Toplumsal hareketler ve kamusal alan.....	165
Toplumsal hareketleri hangi araçlarla çözümleyebiliriz?.....	171
Yaratıcı hareketlere iki örnek: Bastille Baskını ve Sarı Yelekliler.....	175

DOKUZUNCU BÖLÜM

"Studies" Tarafından Meydan Okunan ve Geliştirilen Sosyoloji	181
<i>Studies</i> ile yüzleşen disiplin.....	181
<i>Black Power</i> 'dan <i>Black Studies</i> 'e: Akademik bir fetih.....	186
Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları devrimi.....	191

ONUNCU BÖLÜM

Çözümlemek ve Anlamak İçin Araçlar	201
Çoğul bir araştırma.....	201
Sosyoloji için istatistiksel destek.....	204
Hangi veriler?.....	207
Örneklem.....	212
Değişkenler: Çözümlemenin temel unsuru.....	218
Değişkenlerden rahatsızlık mı duyuyorsunuz?.....	223
Gözlemlemek, konuşmak, katılmak.....	226
Görüşmenin (mülakatın) önemi.....	230
Sonuç	233
Birkaç Sosyolojik Kavram Hakkında	239

GİRİŞ

Sosyoloji, gelişmeye başladığı ülkelere göre çok farklı hız ve biçimlerde de olsa, 19. yüzyıl sonunda akademik bir disiplin olarak ortaya çıktı. İster bireyler arasındaki etkileşimlerle ilgili olsun, ister bireylerin belirli şekillerde davranmaya yatkınlıklarını belirleyen ve onları az ya da çok istikrarlı konumlara yerleştiren sosyal yapıların uyguladığı güçlerle ilgili olsun, sosyoloji sosyal olgularla ilgilenen bir bilgi bütünü olarak tanımlanabilir. Bu bilgiler, yaşam koşullarının ve pratiklerinin incelenmesi etrafında oluşturulmuştur. Ampirik araştırma olmadan sosyoloji olmaz. Başta felsefe olmak üzere birçok disiplin, nesnesini saha araştırmasına dayandırmadan kurarak toplumu yorumlar. Bu, sosyolojinin kuramsal hedefleri olmadığı anlamına gelmez elbette; zira sosyoloji de bilimsellik iddiasında bulunan bir disiplin olarak, birbirleriyle etkileşim halindeki bireylerin davranışlarındaki düzenlilikleri ortaya koymayı, ardından da belirli zaman ve mekânlarda, çeşitli durumlara uyarlanabilecek eylem modellerini veya sosyal mekanizmaları tanımlamayı amaçlar. Bilimden ziyade bilgiden bahsetmek bir ihtiyatlılık olarak görülmeli. Aslında çalkantılı tarihi boyunca sosyoloji (Thomas Kuhn'un terime yüklediği anlamda) bütüncül bir paradigma yaratmayı asla başara-

mamıştır.¹ Her zaman kendisini doğa bilimleri modelinden uzaklaştıran epistemolojik bir coşku sergilemiştir: Bile isteye kavgacıdır ve diğerleri gibi bir bilim olduğunu kanıtlama arzusu ile toplumu tümünden yıkmaya arzusu arasında sürekli gidip gelir. İlk tutum, Üçüncü Cumhuriyet'in ilk döneminde devletin inşası ve sağlamlaştırılmasına atıfta bulunmadan anlaşılamayacak olan Durkheim'in çalışmalarında görülebilir; aynı zamanda Talcott Parsons'ın 1940'tan 1960'ların sonuna kadar Amerika Birleşik Devletleri'nde geliştirdiği sosyal eylem kuramında da karşımıza çıkar. Bu tutuma göre sosyolojinin amacı toplumun düzgün işleyişini (*smooth functioning*) araştırmaktır. Her iki sosyolog için de sosyolojinin hedefi, olası kriz anlarını ya da patolojileri önlemek ve toplumun bilimsel teşhisleri temelinde düzgün bir biçimde örgütlenmesini sağlamaktır. Bir diğer yaklaşım ise eleştirel sosyoloji yaklaşımıdır ve bu tutum, isminin de çağrıştıracığı gibi, bireylerin eyleme tarzlarından çok onlar üzerinde etkili olan örtük güçleri, kabul görmeme, dışlama ve yabancılaşma biçimlerini ortaya çıkarmaya çalışır. İlk yaklaşımda sosyolojinin hedefi uzlaşmayı aramaktır. İkincisinde ise çözümleme araçları çelişkiler ve sosyal mücadeleler etrafında inşa edilir. Bu sosyoloji anlayışı, daha çok özgürlük arayışı çerçevesinde dünyayı dönüştürme görevini bilgiye yükleyen Marx'ın anlayışına benzer.

Son yarım yüzyıl boyunca eleştirel sosyoloji hâkim konumdaydı, çünkü disiplin diğer sosyal bilim dalları üzerinde hegemonya kurma umudunu kısmen yitirmişti. Max Weber'in sosyolojiye atfettiği işlevlerden biri olan Hükümdar'a danışmanlık yapmak üzere bilgi üretme görevini iktisat, hukuk ve bir ölçüde de siyaset bilimi devralmıştı. Sosyoloji, sosyologluk mesleğini icra eden ve onu talep eden kitlenin bu dönemde gözle görülür biçimde genişlemesine rağmen, üniversite bünyesinde görece daha az kaynak ayrılan bir disiplin olarak kaldı ve iktidar sahiplerinin genellikle alaycı kuşkuculuğuyla karşılaştı: Sosyologlar

1 T.S. Kuhn, *La structure des révolutions scientifiques*, Flammarion, 2008 (1962) [*Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, çev. Nilüfer Kuyuş, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2021].

genellikle sosyal süreçlere ışık tutmak bir yana, hâkim kafa karışıklığına katkıda bulunan ne idüğü belirsiz demagoglar olarak tanımlanıyordu. Çok konuşup hiçbir şey anlatmamakla ve açık kapıları zorlamakla eleştiriliyorlardı. Ünlü Amerikalı sosyolog Bennett Berger, “aşıkâr olanın belgelenmesi” (*documentation of the obvious*) olarak adlandırdığı bir eğilimden bahsediyordu.²

Yüzyılın son çeyreğinde, farklı sosyal konular üzerine yapılan çalışmaların artmasıyla sosyolojinin hedefleri bir anlamda değişti: Bunlar arasında en bilineni toplumsal cinsiyet alanındaki çalışmalardır ama daha birçok alanda yeni çalışmalar ortaya çıktı ve özellikle lisansüstü düzeyde kurumsallaştılar (Siyah Çalışmaları, Yahudi Çalışmaları, Kültürel Çalışmalar vb.). Etnik grupların birçoğu da akademide özel bir ilgiyle karşılandı: Bilimsel bilgi alanında topluluklarının varlığının teyidiyle, bir tür konum ve meşruiyet kazandılar. Günümüzde sağırılar üzerine bile özel araştırmalar yapılıyor (*deaf studies*). Liste uzadıkça uzuyor: Bir topluluğun, akademik alanda ilgiye mazhar olması için varlığının ve nesnesi olduğu yaftaların önemine dikkat çekmeyi istemesi yeterli oluyor. Bunun iki sonucu oldu: Bir yandan, düşük sosyal profile sahip topluluklar hakkındaki bilgimiz önemli ölçüde arttı. Araştırmacıların ilgisini çekebilecek birçok yeni sosyal mesele gün yüzüne çıktı: Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları bu anlamda hem geniş bir alan açtı hem de araştırma nesnelerimize bakışımızı radikal biçimde değiştirdi. Diğer yandan ise, bu tür çalışmaların artması sosyallik hakkındaki bilginin parçalanmasına neden oldu. Bu durum da, sosyal ve tarihsel meselelere bütüncül bir yaklaşım arayışını giderek yanıltıcı hale getirdi.

Tehlike, sosyal bilim araştırmalarının belirli bir grubun çıkarlarıyla tümüyle özdeşleşmesi ve sosyologların sadece militan veya aktivist olmasıdır. O zaman bilgilerinin meşruiyeti nereden gelecek? Sosyologlar olarak arzumuz, disiplinimizin doğru bilgi üretebildiği ölçüde meşruiyetinin kabul edildiğini görmektir. Eğer hiçbir ölçüt geçerli olmazsa, kendimizi savunamayız. Pierre Bourdieu’nün gösterdiği gibi, her zaman görelî

2 B.M. Berger, *The Survival of a Counterculture. Ideological Work and Everyday Life among Rural Communards*, UC Press, 1981.

olsa bile, özerklik, sosyal bilimlerin verimli olmasının önkoşuludur: Bilimler kendilerini devletle, piyasayla veya herhangi bir baskı grubuyla ilişkilendirirlerse, varoluş nedenlerini kaybederler. Dolayısıyla, sosyal dünyayı yapılandıran çıkar oyunlarıyla aramıza epistemolojik bir mesafe koymamız gerekir. Buradaki mesele, sosyal dünyanın tüm kısıtlamalarını aşan, kapsayıcı bir bilimi savunmak değil: “Aksiyolojik tarafsızlık” dediğimiz şeyin hiçbir anlamı yok. Bu aslında Max Weber tarafından geliştirilen *Wertfreiheit* (değerlerden bağımsızlık) kavramının yanlış tercümesidir. Sosyal dünyadan bir sihirbazlık hilesiyle kurtulup onu dışarıdan gözlemleyemsek de, bu dünyadaki varoluş biçimimizi kısmen nesnelleştirebiliriz. Pierre Bourdieu, Jean-Claude Chamboredon ve Jean-Claude Passeron’un gösterdiği gibi, sosyolojiyi ve onunla ilişkili “mesleği” bu kadar özel kılan, bu hiç bitmeyen çalışmadır:³ Toplumdaki varlığımızı sorgulamamıza engel olan şeyleri nasıl bertaraf edeceğimizi öğrenmemiz gerekir. Bu, tarihsel olumsuzluktan azade genel bir kuram inşa edebileceğini düşünen “bilimci” sosyolog için olduğu kadar, daha iyi bir dünya yaratmak için gereken tek şeyin sözü yaymak olduğunu düşünen “militan” sosyolog için de geçerlidir. Bu iki karakter aslında aynı bile olabilir.

Girizgâhın bu noktasında, biraz cesaretiniz kırılmış hissedebilirsiniz: Sosyoloji sadece bitmek bilmeyen uzlaşmazlıkların konusu olan bir bilimse ve uzmanlaşmış çalışmalar onu sürekli parça parça bölüyorsa, yaptığımız şeyin ne anlamı olacak? Bu, az önce değindiğim noktayı yanlış anlamak olur: Sosyal bilim yapmak, hep *açık* olmak için çaba göstermeyi gerektirir. Üzerinde daha sonra da duracağımız düşünömsellik, belki de faaliyetimiz için fazla bol bir giysi... Filozof Jon Elster’in işaret ettiği gibi, *açık* olmak demek lafı dolandırmamak, aşırı hırslara sahip olmamak ve tutamayacağımız sözler vermemek demektir.⁴ Sosyologlar genellikle büyük laflar ederler: Bunu yaparken hem kendileri hem de okuyucuları için bir tehlike yaratırlar.

3 P. Bourdieu, J.-C. Chamboredon, J.-C. Passeron, *Le métier de sociologue. Préables épistémologiques*, Mouton, 1973 (1968).

4 J. Elster, “Excessive ambitions”, *Capitalism and Society*, cilt 2, sayı 4, 2009.

Sosyolojiyle geçen yarım asırdan sonra, hâlâ ilk zamanlardaki kadar hevesliyim: Peter Berger'inki gibi bu kitap da sosyolojiye bir çağrı, bir davet niteliğindedir.⁵ Davet etmek ağır bir sorumluluktur aslında: Misafirimi iyi ağırlayabilecek miyim? Bir emlakçı gibi, virane haldeki bir evi “karakteri olan, küçük bir daire” gibi gösterip size satmaya mı çalışacağım? Hayır. Sahip olduğumuzdan fazlasını vaat etmiyorum. Filozof Kant'ın sorusu şuydu: “Ne bilebilirim?” Bu her zaman bize yol gösterecek bir cümledir. Sosyolojik yolculuğumuza başlamadan önce sizinle bir tür epistemolojik anlaşma yapmak istiyorum.

Sosyal dünyaya ilişkin tüm açıklamalarımızın başlangıç noktası, nesnelerimizin tarihselliğidir. Tarih ve sosyoloji aynı ampirik temele sahiptir, bu da dünyanın tarihsel seyrinden başka bir şey değildir. Bu ampirik nesnenin doğası, bilginin tüm epistemolojik niteliklerini belirler. Dünya hakkında bilginin derlendiği koşullar, tarih bilimleri tarafından yapılan önermeleri yönlendirir: Doğru ya da yanlış olduklarını söyleyebilmemiz için, onları bilginin toplandığı bağlamlardan ayırmamız gerekir. Sadece istatistiklerdeki değişkenleri birbirine bağlamakla yetinirsek, gerçek dünya hakkında bir şey söyleyemeyiz. Söylenebilecek ilginç herhangi bir şey, kaçınılmaz olarak tarihsel bağlamsallaştırmaya bağlıdır. Bu sınırı unutanlar sadece cinsiyet, yaş ya da bir sosyal gruba mensup olma gibi sosyolojik değişkenlerin fizikteki değişkenlerle aynı olduğu yanılsamasına kapılırlar. Durkheim'ın, bir tür dolaylı deney olan eşzamanlı varyasyonlar analizi temelinde,⁶ karşılaştırmayı deney yerine koyarak kendi disiplinine deneysel bir bilim statüsü kazandırma çabalarına rağmen, gerçek ölçekli bir deneye olanak vermeyen tarihsel gözlemin kısıtlarından kaçamayız.

Tarih bilimlerinin konumu, ilk olarak savlarının yapısı üzerinde bir etkiye sahiptir. Jean-Claude Passeron bunu şu şekilde ifade eder: “Tarihsel dünyanın ampirik betimlemesi için ortak, bü-

5 P. Berger, *Invitation à la sociologie*, La Découverte, 2014 (1963) [Sosyolojiye Çağrı, çev. A. Erkan Koca, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017].

6 É. Durkheim, *Les règles de la méthode sociologique*, Alcan, 1901 (1895) [Sosyolojik Yöntemin Kuralları, çev. Özcan Doğan, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2019]. Eşzamanlı varyasyonlar hakkında bu kitapta Onuncu Bölüm'e bakabilirsiniz.

tünleştirilmiş bir dil yoktur ve olamaz.”⁷ Bu gözlem, sosyal bilim kuramcılarının, bu disiplinlerin en azından program olarak paradigmatik bir istikrara kavuşması için çabalamalarına hiçbir zaman engel olmamıştır. Jean-Claude Passeron bu parlak gelecek hayalini tuzla buz eder: Tarihsel dünyayı betimlemeye yönelik bir dilin temelini oluşturacak uzlaşımlar kurulmasının önündeki engel, bilimler değiştikçe değiştirebileceğimizi düşündüğümüz betimleyici kaynakların durumunda değil, akademisyenlerin değiştiremeyeceği bu “dünyanın kendi doğasında” yatmaktadır.

Sosyolojinin durumunun en iyi göstergesi, kullandığı dillerin çokluğudur. Sosyal bilim eserlerini okumak bu açıdan öğreticidir: Farklı söz dağarcıkları bolca kullanılır ve sosyolojide bir döneme damgasını vuranlar, çoğu zaman, kullanılan sözcüklere yeni sözcükler ekleyenlerdir. Bununla birlikte, bunun asla bir tür laf kalabalığı olmadığına dikkat edelim. Sosyologlar, meslektaşlarının dilini anlamakta güçlük çekmezler ve bazıları kariyerleri boyunca söz dağarcıklarını radikal bir şekilde değiştirirler, ancak çalışmaları aslında değişmez. Bu kitabı okuduktan sonra, sosyolojik söz dağarcıklarının birbirini dışlamadan örtüştüğünü ve birbirine karşıt olmaktan ziyade aralarında sadece nüanslar olduğunu anlayacaksınız. Bilgimizde, kendimize verdiğimiz değerden daha fazla birlik vardır.

Sosyolojik gezintimiz belirli bir rota izliyor ancak bu rota kati değil. Her bölüm bir birim oluşturuyor ve ayrı ayrı okunabilir. Sosyolojiyi, benim yaptığım gibi tarihsel konumuyla birlikte ele aldığımızda, sorgulamaya öncelikle onun epistemolojik durumunu da gözler önüne seren çalkantılı tarihiyle başlamalıyız. Daha sonra temel kavramlara ve sosyal nesneyi yapılandırmanın çeşitli yollarına odaklanmak mümkün olacaktır: Etkileşimler, eşitsizlikler, iktidar, tahakküm, alan ve piyasa konularıyla yolculuğumuz noktalanıyor. Sosyologluk her ne kadar bir “meslek” olsa da, kitabın sonunda sunduğumuz türden gerçek bir alet çantası ve erişilebilir bir sözlükçe de gerektiriyor. Tutamayacağı sözler vermeyen bu giriş kitabından keyif almanızı dilerim.

7 J.-C. Passeron, *Le raisonnement sociologique*, Albin Michel, 2006, s. 363.